

In dit essay wordt de verkiezing van Donald Trump op 11 november 2016 aangegrepen om een verband te leggen tussen drie verschijnselen die al uitvoerig zijn becommentarieerd maar waarvan de onderlinge samenhang niet altijd wordt onderkend. Met als gevolg dat die commentatoren ook de immense politieke energie niet zien die zou kunnen worden gegenereerd als ze wel met elkaar in verband werden gebracht.

Begin jaren negentig, vlak na de ‘overwinning op het communisme’ gesymboliseerd door de val van de Berlijnse muur, net op het moment waarop sommigen menen dat de geschiedenis ten einde is,¹ komt ongemerkt een andere geschiedenis op gang.

Die geschiedenis wordt aanvankelijk gekenmerkt door wat ‘deregulering’ is gaan heten, een term die aan het woord ‘globalisering’ een steeds ongunstiger betekenis heeft gegeven. In dezelfde periode vindt ook, in alle landen tegelijk, de opmaat plaats tot een steeds duizelingwekkender explosie van ongelijkheden. Deze twee verschijnselen vallen samen met een derde, waarop minder vaak de nadruk wordt gelegd: het begin van een systematische poging om het bestaan van klimaatverandering te ontkennen – ‘klimaat’ hier opgevat in de brede zin van de verhouding tussen mensen en hun materiële bestaansvoorwaarden.

Dit essay stelt voor deze drie verschijnselen te beschouwen als symptomen van een en dezelfde historische situatie: het is alsof een groot deel van de leidende klassen (tegenwoordig al te losjes aangeduid als de ‘elites’) tot de conclusie is gekomen dat er op aarde niet genoeg plaats meer is voor henzelf én voor alle andere mensen.

1 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 1992. Nederlandse editie: *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*, vert. Anna Kapteyns-Bacuna. Amsterdam: Contact, 1999.

Daarom hebben ze besloten dat het nutteloos is geworden om te doen alsof de geschiedenis naar een gemeenschappelijke horizon blijft voeren waarin ‘alle mensen’ in gelijke mate kunnen floreren. Sinds de jaren tachtig willen de leidende klassen niet meer leiden, maar buiten de wereld een vluchtplaats vinden. Van die vlucht – die onder andere wordt gesymboliseerd door Donald Trump – ondergaan wij allemaal de gevolgen, en we worden gek van het ontbreken van een *gemeenschappelijke wereld* die we met elkaar kunnen delen.

De hypothese is dat we niets begrijpen van de politieke standpunten van de laatste vijftig jaar als we het vraagstuk van het klimaat en de ontkenning ervan niet centraal stellen. Zonder het idee dat we zijn toegetreden tot een Nieuw Klimaatregime,² blijft een groot aantal verschijnselen onbegrijpelijk: de explosieve toename van ongelijkheden, de enorme omvang van de deregulering, de kritiek op de globalisering, en vooral het panische verlangen terug te keren naar de bescherming die ooit werd geboden door de natiestaat – datgene wat, maar zeer onnauwkeurig, de ‘opkomst van het populisme’ wordt genoemd.

Om weerstand te kunnen bieden aan dit verlies van een gemeenschappelijke oriëntatie, zullen we ergens moeten *landen*. Vandaar het belang van de vraag *hoe we ons moeten oriënteren*. Daartoe hebben we zoiets nodig als een *kaart* van de posities die door het nieuwe landschap worden opgedrongen, een landschap waarbinnen niet alleen de *affecten* van het openbare leven maar ook de *belangen* die daarbij op het spel staan opnieuw worden gedefinieerd.

De beschouwingen die volgen, doelbewust zonder opsmuk verwoord, willen verkennen of bepaalde politieke

2 De uitdrukking ‘Nieuw Klimaatregime’ wordt uitgewerkt in Bruno Latour, *Face à Gaïa. Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique*. Parijs: La Découverte, 2015. Nederlandse editie: *Oog in oog met Gaïa. Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime*, vert. Rokus Hofstede en Katrien Vandenbergh. Amsterdam: Octavo, 2017.

emoties niet in nieuwe banen, naar nieuwe objecten zouden kunnen worden geleid.

Aangezien de auteur geen enkele autoriteit heeft op het gebied van de politieke wetenschappen, kan hij zijn lezers alleen de gelegenheid bieden de onjuistheid van deze hypothese aan te tonen en zelf betere te bedenken.

2

We moeten de aanhangers van Donald Trump erkentelijk zijn dat ze in deze kwesties helderheid hebben geschapen toen ze hem aanspoorden zich op 1 juni 2017 terug te trekken uit het Parijse klimaatakkoord.

Wat de strijd van miljoenen milieuactivisten, de waarschuwingen van duizenden wetenschappers, het handelen van honderden bedrijfsleiders en zelfs de inspanningen van paus Franciscus niet voor elkaar hadden gekregen,³ is Trump wel gelukt: iedereen weet nu dat de klimaatkwestie tot de kern van alle *geopolitieke* issues behoort en dat ze rechtstreeks verbonden is met vraagstukken van onrechtvaardigheid en ongelijkheid.⁴

Door zich uit het akkoord terug te trekken heeft Trump nadrukkelijk een oorlog ontketend – misschien geen wereldoorlog, maar wel een oorlog over de definitie van het strijdtoneel: ‘Wij, Amerikanen, behoren niet tot dezelfde aarde als jullie. Die van jullie mag dan bedreigd zijn, die van ons zal dat niet gebeuren!’

Daarmee worden de politieke en vermoedelijk ook militaire – maar in elk geval existentiële – consequenties

3 Katholieken hebben hun uiterste best gedaan om voorbij te zien aan het verband tussen armoede en ecologische rampen, hoe duidelijk dat ook wordt uiteengezet in paus Franciscus' encycliek *Laudato Si'*. Vaticaanstad: Saint Siège, 2015.

4 Zelfs president Macron, die tot nu toe onverschillig stond tegenover deze kwesties, wilde zich niet onbetuigd laten en lanceerde, amper twee dagen na Trumps aankondiging, #MaketheEarthGreatAgain.

getrokken uit wat president Bush senior in 1992 in Rio verklaarde: 'The American way of life is not negotiable!' Zo, de dingen zijn nu tenminste duidelijk: het ideaal van een gedeelde wereld leeft niet langer in wat tot nu toe het 'Westen' heette.

Eerste historische gebeurtenis: Brexit. Het land dat de onbegrensde ruimte van de markt heeft uitgevonden te land en over zee; het land dat de Europese Unie onafgebroken heeft aangespoord niets anders te zijn dan een grootschalige winkel; datzelfde land, geconfronteerd met de abrupte komst van enkele tienduizenden vluchtelingen, besluit in een opwelling het spel van de mondialisering niet langer mee te spelen. Op zoek naar een wereldrijk dat allang is verdwenen, probeert het zich los te wrikken uit Europa (al gaat dat met steeds onontwarbaarder moeilijkheden gepaard).

Tweede historische gebeurtenis: de verkiezing van Trump. Het land dat, niet zonder het nodige geweld, de wereld zijn specifieke vorm van mondialisering heeft opgedrongen; het land dat zichzelf heeft gedefinieerd door emigratie en daarbij zijn oorspronkelijke bewoners heeft geëlimineerd; datzelfde land vertrouwt zijn lot toe aan een man die belooft het te verschansen achter vestingmuren, niet langer vluchtelingen toe te laten, niet langer te hulp te schieten tenzij het om een zaak gaat die zich op eigen bodem afspeelt, terwijl het zich intussen wereldwijd met dezelfde ongeganeerde lomphed overal tegenaan blijft bemoeien.

Deze nieuwe liefde voor grenzen bij dezelfde mensen die hun systematische ontmanteling hadden bepleit, is tekenend voor het failliet van een bepaalde opvatting van mondialisering. Twee van de grootste landen van de voormalige 'vrije wereld' zeggen tegen de andere landen: 'Onze geschiedenis heeft voortaan niets meer met die van jullie te maken. Loop naar de hel!'

Derde historische gebeurtenis: de hervatting, uitbreiding en toename van de migratiestromen. Juist op het moment dat de uiteenlopende gevaren van de mondialisering

overal voelbaar worden, moeten vele landen zich organiseren om op hun grondgebied miljoenen – sommigen zeggen: tientallen miljoenen!⁵ – mensen op te vangen, die door de gecombineerde werking van oorlogen, falende economische ontwikkeling en klimaatmutatie van hun geboortegrond worden verjaagd en op zoek moeten naar een grondgebied dat zichzelf en hun kinderen kunnen bewonen.

Misschien werpt iemand tegen dat het om een oud probleem gaat. Toch is dat niet zo, want eerdergenoemde drie verschijnselen zijn stuk voor stuk aspecten van dezelfde metamorfose: *het begrip bodem als zodanig is van karakter aan het veranderen*. De gedroomde bodem van de mondialisering begint weg te zakken. Dat is het werkelijk nieuwe aan wat omfloerst de ‘migratiecrisis’ wordt genoemd.

En juist doordat elk van ons begint te voelen hoe de bodem onder zijn voeten aan het wegzakken is, grijpt de angst om zich heen. We ontdekken, op een voorlopig nog duistere, onduidelijke manier, dat we allemaal aan het migreren zijn naar territoria die we moeten herontdekken of herbezetten.

Dit alles vanwege een vierde historische gebeurtenis, die het grootste gewicht heeft maar het minst wordt besproken. Ze vond plaats op 12 december 2015 in Parijs, tijdens het klimaatakkoord, aan het einde van de conferentie die COP21 is genoemd.

Om de ware impact van die gebeurtenis te peilen, is het niet van belang wat de afgevaardigden hebben besloten; het is niet eens van belang of het akkoord wordt toegepast (de klimaatnegationisten zullen er alles aan doen om het tot een lege huls te degraderen). Nee, van belang is dat die dag alle ondertekenende landen, op het moment dat ze het succes van het onwaarschijnlijke akkoord toejuichten, zich ontzet realiseerden dat als ze hun respectievelijke moderniseringsplannen stuk voor stuk voortvarend in de praktijk zouden brengen, er geen planeet was die

5 Dina Ionesco, Daria Mokhnacheva en François Gemenne, *The Atlas of Environmental Migration*. Londen: Routledge, 2016.

nog aan hun ontwikkelingsverwachtingen kon voldoen.⁶ Ze zouden ettelijke planeten nodig hebben – ze hebben er maar één.

Maar als er geen planeet, geen aarde, geen bodem, geen territorium is waarop de Globe van de globalisering kan worden gehuisvest, de Globe waarnaar alle landen claimden onderweg te zijn, dan is er voor niemand meer een vaststaand ‘thuis’.

Elk van ons staat dus voor de volgende vraag: blijven we dromen van ontsnapping of komen we in beweging om een territorium te vinden dat wij en onze kinderen kunnen bewonen?

Ofwel we ontkennen het bestaan van het probleem, ofwel *we zoeken een plaats om te landen*. Dat is wat ons van nu af aan allemaal verdeelt, veel meer dan de vraag of we links of rechts zijn.

En een en ander geldt evenzeer voor de *oude bewoners* van de rijke landen als voor de *toekomstige bewoners* van diezelfde landen. De eersten omdat ze beseffen dat er geen planeet is die met de mondialisering valt te verenigen en dat ze hun levenswijzen volledig moeten veranderen; de tweeden omdat ze hun oude, verwoeste grond hebben moeten verlaten en ook zij beseffen dat ze hun levenswijzen volledig moeten veranderen.

De migratiecrisis heeft zich met andere woorden gegeneraliseerd.

Behalve met de migranten *van buitenaf*, die grenzen moeten passeren en hun land moeten verlaten, wat vaak gepaard gaat met immense tragedies, hebben we voortaan ook rekening te houden met de migranten *van binnenuit*, die ter plaatse blijven en het drama ondergaan dat ze *door hun land*

6 Zie Stefan Aykut en Amy Dahan, *Gouverner le climat? 20 ans de négociations internationales*. Parijs: Presses de Sciences Po, 2015. De INDC (Intended Nationally Determined Contributions, in VN-jargon) die voor COP21 waren voorbereid, geven de ontwikkelingsprojecten van elk land (zie www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/climat/la-conference-de-paris-ou-cop21/), geraadpleegd op 7 augustus 2017.

worden verlaten. Wat het zo moeilijk maakt de migratiecrisis te begrijpen, is dat die het symptoom is, in meer of minder hartverscheurende gradaties, van een beproeving die voor iedereen geldt: de beproeving dat je *van land bent beroofd.*

Juist die beproeving verklaart de relatieve onverschilligheid voor de urgentie van de situatie, en ook waarom we allemaal *klimaatquiëtisten* zijn wanneer we, zonder zelf iets te ondernemen, hoopvol verwachten dat ‘alles wel los zal lopen...’ We kunnen niet anders dan ons afvragen hoe het nieuws dat we dagelijks horen over de toestand van de planeet inwerkt op onze geestestoestand. Heeft de angst dat we er niet op weten te reageren geen verwoestend effect op ons gemoed?

Dit zowel persoonlijke als collectieve onbehagen onderstreept het belang van Trumps verkiezing, die anders niet meer zou zijn dan het script van een tamelijk middelmatige tv-serie.

De Verenigde Staten hadden twee opties. Ofwel ze konden de reikwijdte van de klimaatverandering en de immense omvang van hun verantwoordelijkheid tot zich laten doordringen, eindelijk realistisch worden en de ‘vrije wereld’ van de afgrond wegvoeren, ofwel ze konden verzinken in ontkenning. Degenen die zich achter Trump schuilhouden, hebben besloten Amerika nog een paar jaar te laten dromen, het moment van de landing uit te stellen en al doende de rest van de wereld mee te slepen in de afgrond – misschien definitief.

3

De vraag naar een bewoonbare aarde was voor de volken die hadden besloten de planeet te ‘moderniseren’ tot dusver niet acuut. Wel drong die vraag zich, maar op bijzonder pijnlijke wijze, op aan de volken die al vier eeuwen hadden